

**Українське Товариство охорони пам'яток історії та культури
(Львівська обласна організація)**

БО «ЛЬВІВСЬКИЙ ЛИЦАР»

ІНСТРУКЦІЯ (рекомендації)

**з проведення першочергових заходів
для зменшення ризиків руйнування пам'яток
і втрат культурних цінностей під час воєнних дій
*(сакральні пам'ятки архітектури)***

ІНСТРУКЦІЯ
(рекомендації)
з проведення невідкладних заходів
для зменшення ризиків руйнування пам'яток
і втрат культурних цінностей під час воєнних дій
(сакральні пам'ятки архітектури)

Заходи з інвентаризації та облікування пам'яток і їхніх частин

Увага: Тільки детально інвентаризовані пам'ятки та їхні складові мають шанс на відтворення у випадку руйнування та повернення їх власнику у випадку викрадення!

Інвентаризація

Терміново і невідкладно провести ретельну і детальну інвентаризацію методом фотофіксації усіх елементів пам'ятки:

1. Загальні і детальні фото храму зовні;
2. Загальні і детальні фото дзвіниці та інших супутніх споруд, які знаходяться поряд з храмом (за наявності), у тому числі фото конструкцій та елементів будівництва;
3. Детальні фото внутрішнього простору храму. Зокрема:
 - загальні фото іконостасів, вівтарів, амвонів;
 - детальні фото кожної ікони іконостасу (включно із зворотною стороною);
 - детальні фото інших ікон, хрестів, хоругв, картин і образів, які знаходяться у храмі;
 - детальні фото стінопису (образів, орнаментів, декорацій);
 - детальні фото усіх церковних і метричних книг, стародруків, грамот, подяк та візитацій (фото: зовнішнього вигляду, перших сторінок та сторінок із датуванням, сторінок із записами «від руки»);
 - детальні фото меблів (лави, скрині, шафи, стільці і т. п.) та інших елементів внутрішнього вистрою храму (декоровані двері, ковані решітки, сходи на хори та ін.);
 - детальні фото усіх різьблених написів, давніх графіті на одвірках дверей, зовнішніх та внутрішніх стінах;
 - фотофіксація скульптур, хрестів, табличок, надмогильних плит на цвинтарі та в найближчому оточенні храму.

Примітка 1: Фотографії ікон, картин, образів та інших мистецьких творів рекомендовано робити із приставленою лінійкою (рулеткою).

Примітка 2: Для якісного фото бажано не вживати фотоспалах. Оптимально – додаткове освітлення влаштувати ліхтарем (напр. з телефону), скеровуючи промінь в сторону від об'єкта фотографування, щоб світло було розсіяним.

Примітка 3: Чим якісніші і детальніші фото будуть зроблені, тим якіснішою буде реставрація всіх елементів у випадку їх пошкодження через війну.

Примітка 4: Усю зроблену фотофіксацію необхідно записати на зовнішні носії пам'яті (SD-картки відповідного об'єму пам'яті, «флеш-карти» пам'яті, зовнішні жорсткі диски) і зробити щонайменше три копії. Копії зберігати: у настоятеля храму, голови церковного комітету і в начальника управління культури (органу охорони культурної спадщини) області (обласної державної (військової) адміністрації).

* Належна фотофіксація усіх творів історії та мистецтва – єдина доступна форма захисту прав власності для повернення викрадених у воєнний час творів мистецтва!

Протипожежна безпека

1. Перевірити роботу протипожежної сигналізації та оповіщення. Якщо такої системи сигналізації немає – встановити у найкоротші терміни.

2. Забезпечити пам'ятку засобами пожежогасіння:

- **Вогнегасники.**

- Встановити вогнегасники у храмі та всіх інших приміщеннях і спорудах, які є в найближчому оточенні храму;
- Вогнегасники необхідно завчасно розмістити на видних місцях у кожному приміщенні (у кожному куті храму, святилищі, ризниці, на хорах та ін.);
- Повідомити парафіян про місця розміщення вогнегасників;
- Вогнегасники застосовувати виключно дотримуючись інструкції пожежогасіння;
- Застосовувати вогнегасники для гасіння полум'я на творах мистецтва (ікони, вівтарі, картини) починаючи із дистанції 1,5–2 м, щоб уникнути шкоди пам'яткам самими вогнегасниками. Лише при неможливості побороти вогонь з такої дистанції, поступово зменшувати дистанцію, посилюючи тиск і вплив вогнегасної речовини на вогонь;
- Оптимальними й ощадними до творів мистецтва (ікон, картин, скульптур) є водо-соляні вогнегасники. За відсутності таких моделей вогнегасників – використати наявні вогнегасники.
- Слід враховувати усі рекомендації з техніки безпеки використання різних типів вогнегасників:
 - ✓ При використанні порошкових вогнегасників захистити органи дихання респіратором;
 - ✓ При використанні вуглекислотних вогнегасників тримати їх, як передбачено інструкціями з використання, щоб уникнути обморожень рук, чи інших частин тіла.
- Обов'язково(!) провести інструктаж (навчання) осіб, які можуть (будуть) залучатися до гасіння вогню у випадку виникнення пожежі;
- Після випадку застосування вогнегасників і ліквідації займання у храмі, слід якнайшвидше запросити пам'яткоохоронців чи реставраторів, щоб убезпечити твори мистецтва від подальшого руйнування від хімічних решток вогнегасної речовини;

- Якщо храм не забезпечений вогнегасниками – слід терміново їх закупити, або звернутися по допомогу в орган охорони культурної спадщини обласної державної (військової) адміністрації, або найближчий осередок Товариства охорони пам'яток.
- Запас води.
 - Забезпечити поблизу пам'ятки ємності з водою (пожежні ставки, бочки, бідони...);
 - За можливості встановити гідрант або водяну мотопомпу із підключенням до ємностей із водою. Забезпечити роботу мотопомпи електрогенератором, при можливому аварійному відключенні електропостачання;
 - Осіб, які можуть (будуть) залучатися до гасіння пожежі, поінформувати про найближчі водойми, які, при необхідності, можуть бути використані пожежними службами;
 - У випадку, якщо запаси води зберігаються у ємностях – захистити такі ємності теплоізоляцією та мішками з піском, щоб унеможливити руйнування ємностей від замерзання, чи пробивання їх стінок уламками ракет чи бомб.
- Запас піску.
Встановити поблизу пам'яток ємності з піском.
- Пожежні щити.
Встановити при вході на території пам'ятки (або в доступному, видному місці) щити, на яких укріпити: відра, лопати, багор, сокиру, великі шматки брезенту або іншої вогнетривкої тканини для гасіння вогню.
- Антипірени.*
Стіни та гонтове покриття дерев'яних храмів, а також дерев'яні конструкції дахів, горищ, дзвіниць якісно обробити антипіреном.
Обробку антипіреном проводити згідно з інструкціями з використання, або замовити виконання робіт у кваліфікованих фахівців.
Роботи з захисту деревини антипіренами використовувати тільки після консультацій з реставраторами чи пам'яткоохоронцями.

* Антипірэн – речовина, що ускладнює займання матеріалів та знижує швидкість поширення полум'я. Антипірени надають матеріалам вогнестійкості, а також перепиняють доступ кисню до вкритих ними поверхонь.

3. Навколо пам'ятки прибрати суху траву, легкозаймисті і горючі матеріали, будівельні матеріали та інші предмети, які можуть сприяти поширенню пожежі, чи утруднюють доступ до пам'ятки при гасінні пожежі.
4. Звільнити горища від легкозаймистих предметів, перевірити доступ і узгодити місце збереження ключів від дверей на горища.
5. Культурні цінності, що зберігаються на горищах, перенести в безпечні місця. Перенесені твори не можуть ускладнювати евакуацію людей з приміщень. Місця зберігання культурних цінностей повинні бути оптимально сухими та вентиляльованими.

6. На час воєнного стану:

- Вимкнути електроживлення (освітлення, гучномовці, ін.) на вежах, сигнатурках та горищах;
- Не використовувати зовнішньої підсвітки архітектурних об'єктів, особливо домінант (дзвіниці, сигнатурки);
- Узгодити систему оповіщення (гучномовець, номери мобільних телефонів) навколишніх мешканців для організації гасіння пожежі;
- Перевірити систему оповіщення про пожежу органи влади та пожежні служби.

7. У випадку наближення лінії фронту:

- Відключити системи ogrівання храму;
- Перекрити якнайдалі від об'єктів крани подачі газу на котли опалювання;
- Відключити якнайдалі від об'єктів електроживлення.

Дерев'яна скульптура та вівтарі:

- Дерев'яні скульптури слід обмотати так: гідробар'єром (мембраною), мінеральною ватою (лише у випадку зберігання їх у сухому місці – інакше відмовитись) і протипожежними покривалами (вогнетривкими тканинами), зав'язати негорючими шнурами або вогнетривкою шлюдяною стрічкою.

•

Іконостаси і вівтарі:

- Іконостаси і вівтарі без крайньої необхідності не слід демонтувати!
Для захисту ікон та іконостасів від вогню необхідно приготувати вогнетривкі тканини і поряд розмістити вогнегасники.

Станковий живопис:

- Станковий живопис (картини та ікони малого формату) зі стін слід зняти, упакувати тканиною / покривалом, розмістити у безпечному приміщенні, яке вентилюється і не має опалення. Великі полотна (які не підлягають демонтажу) слід закрити гідробар'єром (мембраною), мінеральною ватою і вогнетривкими тканинами, обв'язати негорючими шнурами.

Меблі, лави:

- Весь внутрішній простір усіх приміщень необхідно звільнити від зайвих речей: забезпечити вільне і безперешкодне пересування приміщенням храму.
- Особливо цінні меблі та елементи варто обгорнути вогнетривкими тканинами і розмістити у приміщеннях, найбільш захищених від вогню.

Захист фасадів і скульптур назовні:

- Особливо цінні елементи фасаду: портали, барельєфи і скульптури біля храмів та на фасадах, слід захистити так:
 - щільно обгорнути скульптури полотном гідробар'єру (дахова мембрана), щоб унеможливити попадання води до скульптури і забезпечити відведення пари від самої скульптури назовні. Полотно

гідробар'єру обв'язати м'яким дротом або вогнетривким шнуром (але без натиску, щоб не пошкодити елементи самої скульптури).

- Поверх загорнутої скульптури накласти шар мінеральної вати і повторно обгорнути її ще одним шаром гідробар'єру. Усе знову щільно зав'язати м'яким дротом.
- Якщо є різьблені і декоровані вхідні портали – їх варто захистити за допомогою обкладання мішками з піском. Мішки з піском накрити поліетиленовою плівкою, щоб захистити тканину мішків від руйнування ультрафіолетом та не допустити намокання піску в мішках від дощу та снігу.

Вітражі:

- Вітражі слід захистити ззовні щитами з деревостружкової плити (ОСБ-плити) або/та металевою бляхою.
- Між поверхнею вітражу і захисною плитою необхідно залишати простір 20–40 см.
 - Якщо вітраж знаходиться у глибині віконного отвору не менше 15 см – захисний щит можна монтувати безпосередньо до стіни, залишаючи між захисним щитом і стіною простір 4–7 см;
 - Якщо вітраж знаходиться близько рівня стіни (менше 15 см), захисний щит слід монтувати на додаткових прокладках із дерев'яних брусів, які забезпечать належну відстань між щитом та вітражем;
 - Щит не повинен щільно прилягати до стіни чи монтажної конструкції, щоб залишався проміжок для вільної вентиляції та уникнення утворення підвищеного тиску на момент натиску на щит ударної хвилі.

Якщо готової плити немає, захисні щити можна зробити із набитих на рами дощок, закріплених перед вітражем за викладеними вище засадами.

Захист об'єктів культурної спадщини від вандалів, мародерів, злодіїв, провокаторів, інших чужих осіб.

1. Перевірити роботу систем протизламної (і протипожежної) сигналізації та систему оповіщення. У випадку відсутності системи сигналізації – докласти усіх зусиль для її влаштування у найкоротші терміни.
2. Перевірити всі вхідні двері на міцність і узгодити місце зберігання ключів.
3. Перевірити та закрити всі зовнішні входи на хори, дахи, горища, дзвіниці.
4. Прибрати (за наявності) у недоступні місця драбини, які можна використати для доступу до вікон чи інших входів у храм.
5. Якщо можливо, віконні прорізи закрити щитами або бляхою. Це необхідно зробити для унеможливлення провокацій.
6. Організувати цілодобове чергування мешканців з метою запобігання крадіжкам, мародерству, а також для виявлення непевних осіб, які можуть вчиняти протиправні дії в інтересах ворога (провокації, корегування артилерії, інше).

7. У випадку виявлення поблизу церков чи музеїв непевних осіб, які проявляють незрозумілу зацікавленість цими об'єктами, повідомляти відповідні служби, щоб уникнути вандалізму, крадіжок, провокацій.
8. Узгодити з органами охорони культурної спадщини питання необхідності попереднього демонтажу творів мистецтва (найцінніших ікон та образів) для підготовки їх до перевезення та безпечного переховування в надійних місцях.
9. У випадку необхідності таких заходів попереднього демонтажу творів мистецтва, культурні цінності акуратно обгорнути у натуральну (бавовняну або лляну) тканину та упакувати у щільні ящики. Зберігати у надійному, захищеному, сухому, прохолодному місці.
10. У випадку передачі ікон чи експонатів на збереження місцевим мешканцям, занотувати: що саме і кому саме передається на збереження. Цю інформацію продублювати і передати на збереження: настоятелю церкви, голові (скарбнику) церковного комітету, голові територіальної громади.
11. Підготувати пакувальні матеріали, належні упакування, контейнери, які, за необхідності, можна використати для термінового вивезення найцінніших творів мистецтва у безпечні місця. Наперед узгодити з органами влади регламент вивезення таких цінностей, місце їхнього зберігання, перелік осіб, які можуть / мусять бути поінформовані про місце переховування та перелік вивезених із храму об'єктів.
12. Завчасно домовитися із місцевими власниками транспорту, який може бути задіяний у заходах вивезення цінностей у безпечні місця. Узгодити системи та канали оповіщення про необхідність проведення таких заходів.

У випадку руйнування храму чи його частин від потрапляння ракет, бомб чи їх уламків:

1. Від бомбардування:
 - Першочергово: залучити саперів-вибухотехніків для первинного обстеження храму і виявлення ймовірних вибухонебезпечних предметів;
 - Усунути можливі причини виникнення пожежі:
 - i. обстежити приміщення на наявність уламків, які можуть бути причиною подальшого займання і пожежі;
 - ii. відключити електроенергію;
 - iii. відключити газопостачання до систем ogrівання храму;
 - НЕ проводити самостійно розбирання завалів. До таких робіт обов'язково залучити реставраторів чи пам'яткоохоронців;
 - Усі елементи пам'ятки незалежно від ступеню їх пошкодження пожежею, чи обвалом від бомбардування заборонено самостійно викидати чи знищувати. Рішення про їх подальшу долю приймається виключно за рішенням реставраторів та пам'яткоохоронців.
2. Від пожежі:
 - після завершення гасіння пожежі в жодному випадку НЕ проводити самостійно очищення, промивання чи осушування пошкоджених вогнем

і системами пожежогасіння твори мистецтва (ікони, картини, скульптури, книги...);

- Заходи з усунення наслідків пожежі повинні робитись виключно за участі та під керівництвом фахівців з реставрації та охорони культурної спадщини.

3. Від крадіжок чи провокацій:

- Викликати поліцію та представників служби охорони культурної спадщини обласної військової адміністрації (ОБОВ'ЯЗКОВО!) для:
 - і. фіксації події,
 - ii. аналізу та фіксації інформації про втрачені цінності,
 - iii. оцінки завданої шкоди;
- Проаналізувати та усунути причини, які уможливили крадіжку (провокацію). Перевірити:
 - і. справність сигналізації;
 - ii. міцність замків дверей;
 - iii. замикання вікон;
 - iv. доступу до храму через дах, сусідні приміщення, сигнатурки, дзвіницю тощо.
 - v. організувати патрулювання (охорону) храму силами громади.

Керівникам храмів рекомендуємо налагодити тісні безпосередні контакти з органами місцевої адміністрації, поліції, пожежної служби, місцевими службами територіальної оборони, пам'яткоохоронними органами та організаціями (обмін інформацією з точними адресами та номерами телефонів).

Увага:

Вказані заходи необхідно проводити за узгодженням з пам'яткоохоронними органами та організаціями.

Самостійні дії з облаштування захисту пам'яток необхідно проводити тільки у випадку безпосередньої прямої небезпеки наближення фронту, чи активізації ракетно-бомбових атак ворога.

При потребі запрошуємо звертатися за консультаціями в пам'яткоохоронні органи та до реставраторів.

Контакти для консультацій:

- Українське Товариство охорони пам'яток історії та культури (Львівська обласна організація), контактна особа Андрій Салюк:
 - ел. пошта: lvivfoundation@gmail.com
 - тел. +38 067 77 29 442 – писати у Signal, WhatsApp чи Viber;
- Департамент культури або департамент архітектури обласних військових адміністрацій вашого міста чи області (уточнювати за місцем, який саме підрозділ опікується пам'ятками культурної спадщини).